

PŘÁVĚ SE VRACÍM Z HRADU

OTÁZKY A ODPOVĚDI

1. Jak dokázala KSČ zvítězit ve volbách v roce 1946?

Komunistická strana Československa a Komunistická strana Slovenska získaly v parlamentních volbách v květnu 1946 celkem 37,7 % hlasů. Většinu hlasů komunisté získali v českých zemích, naopak na Slovensku prohráli s Demokratickou stranou. Ústavodárné Národní shromáždění republiky Československé, jak se tehdy jednokomorový parlament nazýval, měl celkem 300 křesel, z toho 114 připadlo komunistům. Z uvedeného výsledku je patrná komunistická dominance, která však nebyla většinová. Přesto volební výsledky znamenaly zásadní zlom pro vývoj země a předznamenal únorový převrat, který komunisté provedli o necelé dva roky později. Předsedou vlády byl v roce 1946 jmenován předseda KSČ Klement Gottwald.

Vítězství komunistů ve volbách mělo několik důvodů. Hlavním byla celková radikalizace společnosti a její posun doleva během nacistické okupace. Komunisté zdůrazňovali své odbojové zásluhy a roli Sovětského svazu při osvobození Československa. Důležitou roli také hrál mnichovský syndrom, který způsobil oslabení důvěry k západním demokratickým státům. Ve velké části společnosti panovaly iluze o Sovětském svazu. V roce 1945 byl částí exilové reprezentace vytvořen systém tzv. Národní fronty Čechů a Slováků, který omezil politickou soutěž a znemožnil působení několika politických stran, včetně nejsilnější předválečné agrární strany.

Zásadním způsobem ovlivnila volební výsledky také proměna národnostní struktury poválečného Československa. V letech 1945 a 1946 byla násilně vysídlena německá menšina a částečně také maďarská menšina na Slovensku. Volební právo neměly vedle příslušníků zmíněných národnostních menšin rovněž osoby, které byly označeny za kolaboranty. Zásadní roli sehrála i úspěšná volební strategie komunistů, kteří dokázali získat voliče zejména na venkově. Hovořili o specifické poválečné cestě Československa k socialismu a často slibovali, že nebudou slepě kopírovat sovětské postupy. Dokázali mobilizovat stranickou základnu, která se velmi rychle stala zdaleka nejpočetnější ze všech politických stran.

2. Jakou roli sehrál Sovětský svaz při nastolení komunistického režimu u nás? Jak se měnil vztah mezi Československem a SSSR po skončení 2. světové války? Vyvíjeli na nás Sověti nějaký politický nátlak?

Na rozdíl od Polska a Maďarska nebyl komunistický režim v Československu převážně importován zvenčí. Důležitou roli sehráli především domácí komunisté, kteří měli relativně silné pozice již v prvorepublikovém období, kdy KSČ působila jako legální parlamentní strana. V Československu také nebyla od podzimu 1945 sovětská vojska. Ve srovnání s Polskem a Maďarskem inklinovala česká společnost – výrazně méně společnost slovenská – tradičně silně ke slovanofilství a rusofilství. Tyto tendence ještě vzrostly koncem války v souvislosti s podílem Rudé armády na osvobození Československa. Částečně překryly i špatné zkušenosti s bolševickou vládou v Rusku a později v Sovětském svazu, jež domácí veřejnosti zprostředkovali po I. světové válce českoslovenští legionáři či představitelé ruské a ukrajinské protibolševické emigrace, kteří měli během první republiky v Československu silné zastoupení. Stejně tak se mlčelo o spojeneckém paktu mezi Německem a Sovětským svazem ze srpna 1939, na jehož základě si obě totalitní mocnosti rozdělily Polsko a který znamenal na téměř dva roky utlumení odbojových aktivit na území protektorátu.

Prosovětskou orientaci zásadním způsobem podpořil prezident Edvard Beneš, který již v prosinci 1943 uzavřel v Moskvě se Sovětským svazem spojeneckou smlouvu. Později rovněž souhlasil se složením košické vlády, ve které již na konci války získali rozhodující pozice komunisté. Prosazoval současně koncepci Československa jako mostu mezi Západem a Východem, což se ale záhy ukázalo jako chybná strategie. Hlavní roli při prosazování sovětizace Československa sehráli sice komunisté, ale

spojenectví se Sovětským svazem paradoxně nekriticky podporovaly i ostatní povolené politické strany.

Sovětské vedení v souvislosti s nástupem studené války stupňovalo tlak na představitele KSČ, aby uchopili moc do svých rukou a nastolili politický systém podle sovětského vzoru. V létě 1947 pražská vláda na pokyn Moskvy odmítla účast na Marshallově plánu, v jehož rámci vláda USA poskytovala evropským státům rozsáhlou hospodářskou pomoc při poválečné obnově. V září 1947 vzniklo Informační byro komunistických a dělnických stran, jehož prostřednictvím Sovětský svaz prosazoval svůj vliv ve vznikajícím východním bloku. Při této příležitosti byli jugoslávští a českoslovenští komunisté kritizováni Moskvou za nedůsledné třídní postoje. Sovětské obavy byly zbytečné, za několik měsíců vedení KSČ využilo vládní krize a poměrně snadno nastolilo totalitní režim.

3. Co byly Lidové milice? Kdo do nich vstupoval? Čemu sloužily?

Jednalo se o paramilitární jednotky Komunistické strany Československa, vytvořené v období vládní krize v únoru 1948. Předcházely jim závodní milice ustavené v roce 1945 kvůli střežení vybraných průmyslových závodů. Jednalo se sice původně o dobrovolnické jednotky, ale od počátku v nich měli silný vliv komunisté. Byly podřízené závodním radám a skrze ně Ústřední radě odborů.

Dne 21. února 1948 byly bez jakékoliv opory v zákoně ustaveny vedením KSČ tzv. dělnické milice, které poté pochodovaly ozbrojené ulicemi Prahy jako součást nátlaku komunistů na politické oponenty při vládní krizi. Vyzbrojilo je ministerstvo vnitra, které soudruzi ovládali prostřednictvím ministra Václava Noska. V následujících dnech jednotky dělnických milicí vznikaly po celém území Československa. Na jaře 1948 se začal prosazovat název Lidové milice, který postupně převážil. Zpočátku byly Lidové milice řízené zvláštním odborem ministerstva vnitra, ale po několika letech byly převedeny přímo pod Ústřední výbor KSČ.

Členy Lidových milicí se stávali vybraní členové komunistické strany. Milicionáři pravidelně absolvovali cvičení, kde se učili zacházet se zbraněmi. Byli nasazováni při potlačování nepokojů a protirežimních demonstrací. Zasažovali například proti účastníkům pouličních demonstrací v srpnu 1969, kdy při střelbě v Praze a Brně smrtelně zranili pět osob, či opakovaně v centru Prahy na konci osmdesátých let. Lidové milice tehdy měly okolo 80 000 příslušníků. V prosinci 1989 byly na mimořádném sjezdu KSČ rozpuštěny. Československá lidová armáda tehdy převzala přibližně 70 000 pušek, 7 000 samopalů, 20 000 pistolí a na 80 milionů kusů munice.

4. Co vedlo k politickému převratu v únoru 1948 a jak probíhal?

Na podzim 1947 komunisté pomocí provokace oslabili pozice Demokratické strany, která o rok dříve vyhrála volby na Slovensku. Podobnou strategii použili také v únoru 1948, kdy dosáhli mocenského monopolu na celostátní úrovni. Část nekomunistických ministrů tehdy podala demisi, kterou vyvrcholily dlouhodobé spory uvnitř vlády. Proti komunistům vystoupili národní socialisté a lidovci, naopak sociální demokraté byli rozštěpeni. Ministr zahraničí Jan Masaryk demisi (navzdory předpokladům kritiků komunistů) po určitém váhání nepodal. Další nestraník ve vládě, ministr obrany Ludvík Svoboda, dokonce s komunisty aktivně spolupracoval na převratu.

Vedení nekomunistických stran očekávalo, že na základě demisí stávající vláda skončí a zemi bude několik měsíců do řádných voleb řídit úřednická vláda. Druhou zvažovanou variantou byly předčasné volby či ustavení úřednické vlády. Prezident Beneš, který měl podle ústavy v případě demisí několik možností pro řešení situace, selhal a vyšel vstříc Klementu Gottwaldovi, když souhlasil s jeho plánem na rekonstrukci vlády. Formálně sice byly zachovány hlavní instituce demokratického státu (vláda, parlament a prezidentský úřad), ale postupně z nich byli odstraněni odpůrci státního převratu. Prezident Beneš po únorovém selhání udělal alespoň symbolické gesto, odmítl podepsat novou ústavu a v květnu 1948 odstoupil.

Po zmanipulovaných volbách v červnu 1948, kdy občané již mohli pouze vyslovit souhlas či nesouhlas s jednotnou kandidátní listinou, zvolil parlament Klementa Gottwalda prezidentem. O několik dnů později byla sociální demokracie násilně sloučena

s komunistickou stranou, ostatní politické subjekty byly proměněny v satelitní strany. Domácí politická opozice byla do podzimu 1948 zlikvidována.

5. Co se během převratu dělo v ulicích? Vyžádaly si únorové události nějaké oběti?

Jediným viditelným projevem odporu na ulicích 25. února 1948 byla studentská demonstrace v Praze, která byla násilně rozeznána (nebyla jediná, obdobné studentské akce se konaly také v předchozích dvou dnech). Tehdy také padl jediný výstřel únorového převratu, když byl v Nerudově ulici postřelen student Josef Řehounek.

Souhlas s politikou komunistů rozhodně nebyl jednomyslný, ačkoliv na náměstích byli vidět především jejich stoupenci. Vládní krize se odehrávala v atmosféře teroru, který komunistická strana záměrně a systematicky vytvořila. Po celé zemi byli protiprávně vyhazováni nově vzniklými akčními výbory skuteční i domnělí odpůrci komunistů, na jejich místa dosazováni stoupenci komunistů. Na základě pokynu vedení KSČ vznikly dělnické milice, které pochodovaly centrem Prahy. Státní bezpečnost ještě před samotným převratem zatýkala politické oponenty a poté ještě výrazně zesílila represe v následujících měsících. Řada lidí se proto z obav o svůj život rozhodla raději odejít do exilu, kam zamířilo v prvních poúnorových letech několik desítek tisíc osob.

6. Jak se proměnilo vnímání KSČ obyvateli ČSSR do roku 1989? Jak se staví veřejnost ke KSČM od 90. let?

Když KSČ v roce 1948 uchopila moc, vytvořila totalitní režim, v němž hrála klíčovou roli. V roce 1960 si dokonce vedoucí úlohu své strany ve společnosti zakotvila v ústavě. Jednalo se o politickou stranu s masivní členskou základnou – v roce 1949 měla okolo 2,2 milionů členů. V tomto období byl celkový počet obyvatel v Československu okolo 10,5 milionů.

Členy komunistické strany tedy byla tehdy více než pětina Čechů a Slováků, a to včetně dětí a důchodců. I přes toto vysoké číslo KSČ neměla – s výjimkou krátkého období pražského jara v roce 1968 – podporu většiny obyvatel. Projevovalo se to viditelně v několika krizových obdobích, kdy byly projevy nespokojenosti velké části obyvatelstva poměrně masivní. Byly to například protesty proti tzv. měnové reformě v roce 1953, pohyby ve společnosti v roce 1956 po odhalení tzv. kultu osobnosti Stalina, protesty proti nastolení tzv. normalizace na konci šedesátých let či masivní pouliční protirežimní demonstrace na konci osmdesátých let.

Bez podpory sovětské strany, represivních metod vládnutí a propracované kontroly společnosti by se komunistické straně nepodařilo dlouhodobě udržet u moci. Projevilo se to jasně při prvních svobodných volbách v červnu 1990, kdy KSČ získala v českých zemích necelých 13,5 % hlasů. Ve všech následujících parlamentních volbách Komunistická strana Čech a Moravy jako její nástupnice dosáhla téměř vždy přibližně stejného výsledku. V posledních volbách do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR obdržela nejméně hlasů za celou svou téměř stoletou existenci (7,76 %). Přesto dokázala získat patrně největší vliv na sestavování vlády, když umožnila sestavení menšinové vlády ANO a ČSSD. Dověřil se tak dlouhodobý trend postupného návratu komunistů k moci, který byl nejdříve viditelný na komunální a krajské úrovni. Na straně druhé se zdá být jejich potenciál vyčerpaný. KSČM je jedna z mála komunistických stran v zemích bývalého sovětského bloku, která si ponechala ve svém názvu přívlastek komunistická a přes občasné obecné proklamace o omluvě za spáchané zločiny se jasně neodstříhla od své totalitní minulosti.

7. Jaký je postoj současné KSČ (nejvyšších představitelů i řadových členů) k únoru 1948? Jak se KSČM vyrovnává s dědictvím politických procesů?

Komunistická strana Československa se v prosinci 1989 na svém mimořádném sjezdu omluvila občanům za příkoří, jež KSČ v minulosti spáchala. Omluva se především týkala období po roce 1968. V prohlášení nebyl odsouzen ani totalitní systém jako celek, ani komunistická ideologie a není v něm žádná zmínka o únoru 1948.

Od roku 1989 řada představitelů KSČ hovořila o únoru 1948 v rozporu s historickými fakty jako o údajném ústavním řešení

vládní krize, ačkoliv se tehdy jednalo o násilný převrat, během něhož byla naopak ústava „znásilněna“. Někteří z komunistů dokonce vychvalovali poúnorový režim jako demokratický a popírali masové zločiny. Například Marta Semelová v únoru 2012 prohlásila, že „únor 1948 a následující období 40 let nebylo zločinným režimem, ten nastal až po listopadu 89.“ Podobným způsobem někteří představitelé KSČM relativizovali politické procesy, a někdy dokonce i vykonané rozsudky smrti.

8. Jaký je postoj současného Ruska k roku 1968? Jak se lidé v Rusku dívají na rozpad SSSR?

V prosinci 1989 se tehdejší sovětské vedení omluvilo Československu za srpnovou okupaci. Podobný postoj opakovaně zazněl od ruských prezidentů Borise Jelcina a Vladimira Putina. Ruská strana také zpřístupnila řadu důležitých archivních dokumentů, které objasnily pozadí událostí roku 1968. Oficiální postoj ruského státu k srpnové okupaci je tedy odmítavý.

V posledních letech se však v Rusku objevily názory, podle nichž byla invaze do Československa vedena úmyslem zachránit Československo před německými revanšisty a útokem NATO. Jedná se o podobné propagandistické teze, jaké Moskva a její spojenci uváděli již v roce 1968 při obhajobě vojenského zásahu v Československu. Tento názor zazněl například v květnu 2015 v televizním dokumentu, který odvysílal první program ruské státní televize. V roce 2016 pak tři poslanci ruské dumy navrhli zákon, podle něhož měli být někdejší sovětsí vojáci podílející se na srpnové okupaci považováni za válečné veterány.

V posledních letech také stoupá v Rusku nostalgie po sovětských časech. Těchto nálad využívá prezident Vladimir Putin, který rozpad Sovětského svazu opakovaně označil za největší geopolitickou katastrofu 20. století. Snaha o obnovení velmocenského postavení Ruska byla hlavním důvodem ruské intervence v Gruzii, obsazení Krymu a stojí za otevřenou podporou separatistických tendencí na západě Ukrajiny. Ruské snahy o obnovení bývalého mocenského vlivu vzbuzují obavu nejen v pobaltských státech či Polsku, ale také u části české veřejnosti.

Odpovědi vypracoval:

Petr Blažek, historik

Doporučené odkazy:

Archiv bezpečnostních složek

www.abscr.cz

Moderní dějiny (Vzdělávací portál pro učitele, studenty a žáky)

www.modernidejiny.cz

Paměť národa

www.pametnaroda.cz

Příběhy bezpráví (projekt vzdělávacího programu Jeden svět na školách společnosti Člověk v tísni)

www.pribehybezpravi.cz

Totalita.cz – vznik a vývoj totalitního režimu v Československu

www.totalita.cz

Ústav pro studium totalitních režimů

www.ustrcr.cz

Ústav paměti národa

www.upn.gov.sk

Doporučená literatura:

BAŠTA, Jiří: Lidové milice. Nelegální armáda Komunistické strany Československa 1948–1969. ÚSTR, Praha 2013.

BÁRTA, Milan – BŘEČKA, Jan – KALOUS, Jan: Demonstrace v Československu v srpnu 1969 a jejich potlačení. ÚSTR, Praha 2012.

BLAŽEK, Petr – PAŽOUT, Jaroslav (eds.): Dominový efekt. Opoziční hnutí v zemích střední Evropy a pád komunistických režimů v roce 1989. ÚSD AV ČR, Praha 2013.

DURMAN, Karel: Útěk od praporů. Kreml a krize impéria 1964–1991. Karolinum, Praha 1998.

KALOUS, Jan – KOCIAN, Jiří (eds.): Český a slovenský komunismus (1921–2011). Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v.v.i. – ÚSTR, Praha 2012.

KAPLAN, Karel: Únor 1948. Epoque, Praha 2018.

VEBER, Václav: Jak to bylo s demisemi v únoru 1948, In: Paměť a dějiny, roč. 3, č. 1 (2009), s. 5–10.

VEBER, Václav: Osudové únorové dny. NLN, Praha 2008.